

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано проблеми правового регулювання споживчого кредитування щодо оманливої реклами банківських послуг, розкриття інформації, відповідальності банків і сформульовані основні напрямки покращення умов кредитування населення в Україні.

Ключові слова: споживчий кредит, кредитний договір, банк, проблемні питання споживчого кредитування.

Постановка проблеми та її актуальність.

Споживче кредитування відіграє значну роль не тільки у забезпеченні соціальних потреб населення, а й впливає на розвиток економіки країни в усіх сферах, починаючи від виробництва і реалізації товарів та послуг до функціонування окремих ланок фінансової системи, в тому числі й державного бюджету.

Разом з тим, у 2014 році сегмент споживчих позик увійшов у глибоку кризу: обсяг кредитів знизився, кількість кредиторів зменшилася на третину, середні реальні ставки по деяких видах позик зросли на 10-13 процентних пунктів [1]. Так, за даними Національного банку України, станом на листопад 2015 року залишки за кредитами, наданими фізичним особам у національній валюті, з початку року зменшилися на 25,4 % [2].

Серед причин істотного скорочення споживчого кредитування можна назвати як фінансово-економічну кризу (погіршення ліквідності банків, незадовільний фінансовий стан позичальників), так і недосконале правове регулювання, що має наслідком зниження рівня довіри населення до фінансових установ. Отже, відновлення довіри до фінансового сектору повинне бути основною метою правової реформи споживчого кредитування.

З огляду на це, актуальним є удосконалення чинного законодавства в сфері споживчого кредитування, імплементація норм європейського законодавства у національне право шляхом

прийняття спеціального закону «Про споживче кредитування».

Аналіз досліджень і публікацій. Питання правового регулювання споживчого кредитування розглядалися, зокрема, такими науковцями, як І. А. Безклубим (при дослідженні банківських правочинів), С. М. Лепех (цивільно-правове регулювання кредитного договору), Г. Ю. Шемшученком (фінансово-правові аспекти регулювання банківського кредитування). Проте, багато питань залишається невирішеними як для банківських установ, так і для клієнтів.

Таким чином, **метою** даної статті є з'ясування сутності споживчого кредитування, дослідження особливостей сучасного стану споживчого кредитування в Україні, виокремлення основних проблем щодо його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Банківському праву зарубіжних країн відомий досвід застосування як спеціальних положень про споживче кредитування, так і загальних положень про захист прав споживачів у сфері банківських послуг загалом, і споживчих кредитів зокрема [3, с. 228].

Слід зазначити, що більшість європейських країн йшли саме шляхом розробки окремого законодавчого акту, який регулює споживче кредитування, наприклад, Австрія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Латвія, Польща, Португалія, Словаччина та Іспанія [4].

В Україні, на даний момент, регулювання споживчого кредитування здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України [5], ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» [6] та постанови Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168 «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» [7]. Спеціальне законодавство, яке б регламентувало особливості споживчого кредитування, відсутнє.

Відповідно до ч. 1 ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірах та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. А у ч. 3 цієї ж статті законодавець зазначає, що особливості регулювання відносин за договором про надання споживчого кредиту встановлюються законом.

Тобто, положення Цивільного кодексу України, які регламентують кредитний договір, не відображають специфіки захисту прав споживачів у банківській сфері та містять відсилочну норму про встановлення законом особливостей регулювання відносин за договором про надання споживчого кредиту. На сьогоднішній день таким законом є Закон «Про захист прав споживачів». Проте загальні питання укладення, виконання та припинення договору споживчого кредиту не є предметом зазначеного Закону.

Безперечно, Закон «Про захист прав споживачів» містить додаткові, порівняно з Цивільним кодексом України, важелі захисту споживачів, і не тільки у банківській сфері. Разом з тим, перше питання, яке виникає: на які саме кредитні договори поширюється його дія, тобто, а що необхідно розуміти під споживчим кредитом?

Визначення споживчого кредиту міститься у Законі України «Про захист прав споживачів», відповідно до п. 23 ст. 1 якого споживчий кредит визначається як кошти, що надаються кредитодавцем (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції. Враховуючи, що продукцією є будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб, і вказаний закон не

містить додаткових критеріїв, яким повинен відповідати споживчий кредит, надане визначення є досить широким. Це створює підґрунтя розглядати в якості «споживчого» будь-який кредитний договір, де позичальником виступає фізична особа.

Разом з тим, як свідчить зарубіжний досвід, не всі кредити за участю фізичної особи розглядаються як споживчі. Наприклад, у Франції в якості споживчого розглядається будь-який кредит, за винятком: 1) кредиту, посвідченого нотаріально; 2) кредиту, виданого на строк до трьох місяців; 3) кредиту, виданого на суму, що перевищує встановлену законодавством; 4) кредиту, який отримано для фінансування професійної діяльності; 5) кредиту, який отримано для придбання нерухомості [3].

Тому слід погодитися з І. Охрименко, що сутнісною особливістю споживчого кредиту є цільове спрямування на задоволення кінцевих споживчих потреб населення: «не всі кредити населенню, є апіорі споживчими». Поняття «споживчий кредит» необхідно відрізнити від близьких понять: «кредит населенню», «кредит фізичній особі», «кредит домогосподарствам», «роздрібний кредит» [8, с. 12].

З огляду на це, «споживчим» робить кредит не тільки наявність у суб'єктному складі фізичної особи, важливим є і мета використання. Більше того, окремі види кредитних договорів, стороною яких є споживач, в силу їх специфіки доцільно виділяти в самостійну категорію, наприклад, іпотечне кредитування (притаманні: довгостроковий характер, застава нерухомого майна, велика сума на відміну від споживчих кредитів на поточні потреби), молодіжний кредит (надається у рамках державної програми і тільки окремим фізичним особам). Їх регламентація забезпечується спеціальними законами. Тобто, на законодавчому рівні потрібно чітко визначити поняття «споживчий кредит» і окреслити те коло договорів, які будуть регламентуватися спеціальним законом про споживче кредитування.

На загальноєвропейському рівні цей підхід знайшов свій вираз у Директиві 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23.04.2008 про кредитні угоди для споживачів (далі – Директива 2008/48/ЄС) [9]. Директива не

дає прямого визначення споживчого кредиту. Це поняття можна отримати шляхом виключення: в п. 2 визначено види кредитних договорів за участю споживача, до яких не застосовуються положення вказаної Директиви.

Таким же шляхом пішли автори законопроекту «Про споживче кредитування» і визначили споживчий кредит як грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних з його професійною діяльністю, в тому числі з виконанням обов'язків працівника у трудових відносинах, та/або здійсненням підприємницької діяльності (п. 1 ст. 1 проекту) [4].

Авторами законопроекту також були імплементовані норми Директиви 2008/48/ЄС щодо виключення окремих видів кредитних договорів з переліку споживчих і, відповідно, зі сфери дії закону «Про споживче кредитування»: 1) кредитні договори з умовою про овердрафт зі строком погашення кредиту до одного місяця; 2) договори позики, які не передбачають сплати процентів чи будь-яких інших платежів за користування наданими за цим договором грошовими коштами; 3) кредитні договори, метою яких є надання споживачеві права вчиняти правочини з фінансовими інструментами, коли такі правочини вчиняються за участю чи за посередництвом кредитодавця, чи іншого професійного учасника ринку цінних паперів; 4) кредити, які надаються за договорами, що є результатом врегулювання спору шляхом укладання мирової угоди, що визнана судом; 5) кредитні договори, які укладаються для відстрочки сплати існуючої заборгованості споживача; 6) кредити, які надаються у рамках відповідних державних програм обмеженому колу споживачів на інших більш сприятливих для такого споживача умовах.

У правовому регулюванні споживчого кредитування багатьох зарубіжних країн важливе місце займає інформування споживача, тобто надання інформації, яка дозволяє мати адекватне уявлення про правила надання банківських послуг.

Інститут інформування споживача має велике значення також з огляду на те, що у відносинах банк-споживач присутня інформаційна диспропорція. Тому необхідною передумовою за-

хисту прав споживачів є здійснення відкритої кредитної політики щодо інформування потенційних клієнтів про реальну ціну кредиту.

Можна виділити два основних напрямки правового регулювання інформування споживачів відносно споживчого кредиту:

1) вимоги до інформації про умови споживчого кредиту;

2) вимоги до інформації про договір споживчого кредиту.

Так, з неповнотою інформації споживач стикається ще на етапі ознайомлення з рекламою банку, яка переважно містить неповні відомості про рекламований банківський продукт, створюючи враження про деякі переваги, яких насправді немає, або відомості, які є достовірними тільки за наявності додаткових умов, не зазначених у рекламі.

У законодавстві відсутні спеціальні норми, які б регулювали рекламу споживчого кредиту. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про рекламу», реклама послуг (банківських, страхових, інвестиційних тощо), пов'язаних із залученням коштів населення, або осіб, які їх надають, дозволяється лише за наявності спеціального дозволу, ліцензії, що підтверджує право на здійснення цього виду діяльності. Така реклама повинна містити номер дозволу, ліцензії, дату їх видачі та найменування органу, що видав цей дозвіл, ліцензію [10].

Вимоги до реклами встановлені Директивою ЄС 2008/48 про договори споживчого кредитування (ст. 4) у разі, якщо рекламні матеріали містять будь-які дані (цифри) щодо витрат споживача. Зокрема, в рекламу повинна бути включена інформація про процентну ставку за кредитом, що включає всі проценти за кредитом та платежі за інші послуги кредитодавця, пов'язані із кредитом.

Тому, на нашу думку, реклама споживчого кредиту повинна містити стандартний обсяг інформації, який необхідно закріпити на законодавчому рівні.

Інформація, що надається споживачам фінансових послуг до укладання договорів та під час їх виконання, є дуже важливою для розуміння споживачами умов цих договорів. Щонайменше, споживачі повинні знати фактичну вартість кредиту, ефективну процентну ставку

та інформацію про будь-які інші платежі, які сплачуються за видачу, обслуговування та повернення кредиту.

Стаття 4 Закону України «Про захист прав споживачів» закріплює загальне право споживача на отримання інформації від кредитодавця щодо кредиту, яка відповідає ознакам необхідності, доступності й достовірності. Така інформація має бути надана споживачу своєчасно. Вищезгадане положення конкретизується в обов'язках кредитодавця, закріплених у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів». Відповідно, перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитодавець зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про:

1) особу та місцезнаходження кредитодавця;

2) кредитні умови, зокрема: мету, для якої споживчий кредит може бути витрачений, форми його забезпечення, наявні форми кредитування з коротким описом відмінностей між ними, в тому числі між зобов'язаннями споживача, тип відсоткової ставки, суму, на яку кредит може бути виданий, орієнтовну сукупну вартість кредиту (в процентному значенні та грошовому виразі) з урахуванням відсоткової ставки за кредитом та вартості всіх послуг (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача тощо), пов'язаних з одержанням кредиту та укладенням договору про надання споживчого кредиту, строк, на який кредит може бути одержаний, варіанти повернення кредиту, включаючи кількість платежів, їх частоту та обсяги, можливість дострокового повернення кредиту та його умови, необхідність здійснення оцінки майна та, якщо така оцінка є необхідною, ким вона здійснюється, податковий режим сплати відсотків та про державні субсидії, на які споживач має право, або відомості про те, від кого споживач може одержати докладнішу інформацію, переваги та недоліки пропонованих схем кредитування.

Відповідно до Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, інформація, зазначена у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів», має бути надана у наступних випадках: 1) поширення інформації про послуги з надання кредитів споживачам, 2) під час укладення кредитних договорів зі

споживачами, 3) у разі усних чи письмових звернень споживачів (п. 1.3. Правил). Інформація має бути доведена шляхом надання споживачу довідки, бюлетеня, повідомлення, або в іншій письмовій формі. На підтвердження надання такої інформації у належному вигляді банк має отримати письмове підтвердження від споживача, що зазвичай відбувається шляхом проставлення підпису на розробленій банком формі (п. 2.4.-2.5. Правил).

Із викладеного вище можна зробити висновок, що чинне законодавство досить докладно регламентує процедуру надання і зміст інформації про умови кредитування. Але, на жаль, практика розкриття інформації в Україні є неналежною, починаючи від розкриття інформації у період до укладання договору і протягом усього строку дії договору. У період до укладання договору інформація дуже часто не надається в письмовому вигляді, як це вимагається законодавством. Протягом строку дії договору для фінансових установ звичайною практикою є інформування позичальників про зміни істотних умов договорів шляхом розміщення відповідної інформації на веб-сайті банку чи її опублікування у друкованих ЗМІ, що призводить до того, що споживачам невідомі реальні умови договору.

Сприяє такій негативній тенденції також відсутність спеціальних для фінансових установ санкцій за порушення інформування споживачів відносно споживчого кредиту. Фактично, в арсеналі споживача залишаються лише загальні засоби захисту, передбачені Цивільним кодексом України і Законом України «Про захист прав споживачів». Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про захист прав споживачів» у разі порушення законодавства про захист прав споживачів суб'єкти господарювання сфери торговельного та інших видів обслуговування несуть відповідальність за відсутність необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію або продавця (у випадках, визначених Законом України «Про електронну комерцію») – у розмірі тридцяти відсотків вартості одержаної для реалізації партії товару, виконаної роботи, наданої послуги, але не менше п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у разі, коли відповідно до закону суб'єкт господарської діяльності не веде обов'язковий облік доходів і витрат, – у розмірі п'яти

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. На нашу думку, застосування даних положень Закону до банківських послуг є досить проблематичним.

Що стосується судового захисту прав споживачів, то в правовій літературі звертається увага також на процесуальну диспропорцію споживача і фінансової установи. Як зазначає О. Вишневський, дане положення можна вважати загальноновизнаним на рівні європейського банківського права [3, с. 84]. Процесуальна диспропорція полягає в тому, що у позичальника-фізичної особи немає таких можливостей захистити свої інтереси в судовому порядку, які має фінансова установа. Окрім процесуальної складності даної категорії справ, не останню роль відіграє і час розгляду їх у суді. Особлива гострота притаманна даним проблемам у банківській сфері ще й у зв'язку з великими сумами позовних вимог банків.

З огляду на це, позитивно на даній ситуації могла б відобразитися активна участь держави в контролі за діяльністю по наданню споживчих кредитів.

Висновки. Споживче кредитування – найпоширеніший вид банківських операцій у розвинених країнах світу. В Україні обсяги споживчого кредитування зменшуються через негативний вплив фінансово-економічної та політичної кризи, яка зумовлює підвищення кредитних ризиків; зниження купівельної спроможності населення; зменшення довіри до банків; зростання вартості придбання товарів у кредит.

Для подолання зазначених вище проблем необхідно удосконалити взаємовідносини між кредиторами та позичальниками; розробити заходи для підвищення рівня доходів населення; удосконалити державне законодавство, яке регулює споживче кредитування; підвищити фінансову грамотність населення.

Зокрема, доцільно прийняти окремий закон «Про споживче кредитування», який має визначити чіткі критерії споживчого кредиту, обсяг інформації, яку банк має надати споживачу, рекламуючи свої послуги, і обсяг інформації про умови кредиту до укладення та під час виконання договору споживчого кредиту, а також встановити спеціальну відповідальність фінансових установ за порушення обов'язку по наданню зазначеної інформації.

Література

1. *Кредити*, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України), січень 2015 / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897

2. *Основні показники*, що характеризують стан грошово-кредитного ринку / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14716146&cat_id=58038

3. *Вишневский А. А.* Современное банковское право: банковско-клиентские отношения: сравнительно-правовые очерки / А. А. Вишневский. – М.: Статут, 2013. – 349 с.

4. *Проект закону* «Про споживче кредитування» від 23 березня 2015 р. № 2455 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2455&skl=9

5. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 435-IV: за станом на 04.07.2013 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

6. *Про захист прав споживачів*: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

7. *Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту*: постанова Національного банку України від 10 травня 2007 р. № 168 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 39. – Ст. 89.

8. *Охрименко І. Б.* Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 08.00.08 / І. Б. Охрименко; Київський нац. економіч. ун-т імені Вадима Гетьмана. – К., 2015. – 32 с.

9. *Директива* № 2008/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС про договори споживчого кредитування і відміну Директиви Ради 87/102/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_b19.

10. *Про рекламу*: Закон України від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.

О. В. Онищенко, Ю. О. Степанова

Современные тенденции развития и проблемные вопросы потребительского кредитования в Украине

В статье проведен анализ проблем правового регулирования потребительского кредитования в части недобросовестной рекламы банковских услуг, раскрытия информации, ответственности банков и сформулированы основные направления улучшения условий кредитования населения Украины.

Ключевые слова: потребительский кредит, кредитный договор, банк, проблемные вопросы потребительского кредитования.

O. Onischenko, Y. Stepanova

Modern trends and problematic issues in consumer lending in Ukraine

The article analyzes the problems of legal regulation of consumer credit in terms of false advertising of banking services, disclosure, liability of banks and the main directions of improving credit conditions of the population of Ukraine.

Key words: consumer credit, bank, credit agreement problematic issues of consumer credit.